

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सत्रमासत। तेषां पृश्निर्धर्मधुगासीत्।
सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सत्रमास्महे। यैऽस्या
ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः
स्तोका अवापद्यन्त। तावन्तीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः
पितरो विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति।
वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो
भागधेयमिति। अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्यं
एतद्भागधेयं प्रायच्छन्। यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त
ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वृथ्समुपावासृजन्। इदं नो
हव्यं प्रदापयेति। सोऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न
दोहन्। आसङ्गवं मात्रा सह चराणीति। तस्माद्वृथ्सं जातं

दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गं मात्रा सह चरति। वारैवृतुं
ह्यस्य। तस्माद्वत्सं सृष्टय रुद्रो घातुकः। अति हि
सन्धान्यति॥ ३॥

अलिम्पन्वेद घातुक एकं च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥ ४॥

तद्धृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्।
जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म।
य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥ ५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण

जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्यं हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

अग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।

अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावच्छ्रुतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायः होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।

तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निज्योतिरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्। यथाऽतिथये प्रद्रुताय शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह ततस्तद्भवतीत्याहुः। यत्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति। तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा प्रार्थमौषसं परिवेवेष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकित्सन्ति जुह्वत्यजामंसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वन्ति सम्पद्यन्ते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥

[२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधि श्रयेत्। रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुंका स्यात्। उदीचोऽङ्गारान्निरूह्याधि श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति।

तथा पत्यप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।
प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न
प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्।
अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।
प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रुतं
हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनद्धारयति।
अथो देवत्रैवैनद्गमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्।
यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्।
यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै
देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै।
वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथ्स्तृणाति।
चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।
 अ॒नूच॒ उन्न॑यति। प्र॒जाया॑ अनू॒चीन॒त्वाय॑। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
 ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्य॒न्नुप॑ सादयेत्।
 यदहो॑ष्य॒न्नुपसा॑दयेत्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्रयच्छति। तादृ॒गेव॑ तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्च्येत्।
 यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि श्रयति। तेन॑ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
 अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्यै॑ष्यन्तीति। स ए॒ताः
 स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावाहु॑तयो-
 ऽध्रियन्त॥२२॥

यदे॒नः स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मित्त्व॑म्। स॒मिध॑मा
 द॒धाति॑। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
 अ॒ग्नि॒होत्र॑मेवेध्मवत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो
 वद॑न्ति। यदे॒काः स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति। अथ॒
 कस्या॑ः स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एका॑ः
 स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
 स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।

आदी॑तायां जुहोति। समि॑द्धमिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॒
यथाऽति॑थिं॒ ज्योति॑ष्कृत्वा परि॒ वेवे॑ष्टि। तादृ॒गेव॒ तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच॑तु॒ष्पाद॑मत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व च॑तु॒ष्पदः॒ प्रति॑ष्ठापयति॥२४॥

भव॑ति॒ प्रति॑षिञ्चति॒ गम॑यति॒ प्रत्य॑क्ष॒शवं॒ उपनि॑धाय॑ध्रियन्तेति॒ तच्च॑त्वारि॒ च॥ ————— [३]

उ॒त्तरा॑व॒तीं वै दे॒वा आहु॑तिम॒जुह॑वुः। अवा॑चीम॒सुराः। ततो॑
दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसुराः। यं का॒मये॑त॒ वसी॑यान्थ॒स्यादि॑ति।
कनी॑य॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्तरं॒ भूयो॑ जुहुयात्। ए॒षा वा
उ॒त्तरा॑व॒त्याहु॑तिः। तान्दे॒वा अ॑जुहवुः। तत॒स्तेऽभ॑वन्॥२५॥

यस्यै॒वं जुह॑ति। भव॑त्ये॒व। यं का॒मये॑त॒ पापी॑यान्थ॒स्यादि॑ति।
भूय॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्तरं॒ कनी॑यो जुहुयात्। ए॒षा वा
अवा॑च्याहु॑तिः। ताम॒सुरा॑ अजुहवुः। तत॒स्ते परा॑ऽभवन्।
यस्यै॒वं जुह॑ति। परै॒व भ॑वति॥२६॥

हु॒त्वोप॑ सादय॒त्यजा॑मित्वाय। अथो॒ व्यावृ॑त्त्यै। गा॒र्हप॑त्यं
प्रती॑क्षते। अन॑नु॒ध्यायि॑नमे॒वैनं॑ करोति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॒ वै
स्था॒णुर॑स्ति। तं य ऋ॒च्छेत्। य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। ए॒ष वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॒ स्था॒णुः। यत्पूर्वा॑ऽऽहु॑तिः। तां यदु॒त्तर॑या॒ऽभि

जुहुयात्॥२७॥

य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। अ॒ति॒हाय॒ पूर्वा॑माहु॒तिं जु॑होति।
य॒ज्ञ॒स्था॒णुमे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वास्वाऽति॑
क्रामति। अ॒वा॒चीनः॑ सा॒यमुप॑मार्ष्टि। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति।
ऊ॒र्ध्वं प्रा॒तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
च॒तुरु॑न्नयति॥२८॥

द्विर्जु॑होति। अथ॒ कं द्वे॑ आहु॒ती भव॑तु इति॑। अ॒ग्नौ वै॑श्वान॒र
इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
प्राश्ना॑ति। अ॒ग्रावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे॑ आहु॒ती जु॑होति। द्विर्जु॑होति।
द्विर्नि॑मार्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति॑। वै॒श्वदे॒वमिति॑
ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जु॒होति॑। तदै॒न्द्रा॒ग्रम्। यत्तू॑ष्णीम्।
तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥३०॥

यन्नि॑मार्ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीयम्॑। तत्पि॑तृ॒णाम्।
यत्प्राश्ना॑ति। तद्ग॒र्भा॑णाम्। तस्माद्ग॒र्भा अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उद॑ङ्घ॒र्या॒वृत्या॑चामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै।
 उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
 वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः।
 अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥ ३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा
 एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
 तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
 अवभृथस्यैव रूपमकः॥ ३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्नयति माष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥ ——— [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं
 प्रायणमग्निहोत्रमिति। वथ्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।
 अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।
 द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
 बर्हिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः
 पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः
 सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन

दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं
सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव
तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति।
पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनवरुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।

इन्द्रियाव्येव भवति। युवाग्वा॑ ग्रामकामस्यौष॒धा वै म॑नुष्याः।
भा॒ग॒धेये॑नैवास्मै॑ सजा॒तान॑व रुन्धे। ग्राम्ये॑व भवति। अयं॑ज्ञो
वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥ ३९॥

च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑रक्षर॒ रथ॑न्तरम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒परी॑व हरति। अ॒न्तरि॑क्षं वामदे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्विर्जु॑होति। द्य॑क्षरं बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व
तथ्साम॑न्वत्करोति॥ ४०॥

यो वा अ॑ग्निहोत्रस्यो॒प॒सदो॑ वेद। उपै॑नमुप॒सदो॑ नमन्ति।
वि॒न्दत॑ उप॒सत्तार॑म्। उ॒न्नीयो॑प सादयति। पृ॒थि॒वीमे॒व
प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॑पसादयति। अ॒न्तरि॑क्षमे॒व प्री॑णाति।
हु॒त्वो॑प सादयति। दि॒वमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा
अ॑ग्निहोत्रस्यो॒प॒सदः॑॥ ४१॥

य ए॒वं वेद॑। उपै॑नमुप॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उप॒सत्तार॑म्।
यो वा अ॑ग्निहोत्रस्याश्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वित॒ र॒ होता॑रं
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेद। तस्य॒ त्वै॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा
अ॑ग्निहोत्रस्याश्रा॒वितम्। अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्रा॑वितम्। म॒नो होता॑।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॑॥ ४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
 प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमार्गच्छन्ति। तान् यत्र तर्पयेत्।
 प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया
 पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं
 सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः
 सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्प-
 यन्ति। अरुणो हं स्मार्हौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं
 प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो
 भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी।
 सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तथ्सायं
 प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मना।
 पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च
 प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥

[५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
 तस्याऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैऽब्रुवन्।
 प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमंजनिष्महि।

जाय॑तान्न आ॒त्मन्व॑दिति॒ तेऽजु॑हवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑
वा॒युः॥४५॥

चक्षु॑ष आ॒दित्यः॑। तेषां॑ हु॒ताद॑जायत॒ गौरे॒व। तस्यै॒
पय॑सि॒ व्याय॑च्छन्त। मम॑ हु॒ताद॑जनि॒ ममेति॑। ते
प्र॒जाप॑तिं प्र॒ञ्जमा॑यन्। स आ॒दित्यो॑ऽग्निम॑ब्रवीत्। य॒तरो॑
नो॒ जया॑त्। तन्नो॑ स॒हास॑दिति॒। कस्यै॒ कोऽहौ॑षी॒दिति॑
प्र॒जाप॑तिरब्रवी॒त्कस्यै॒ क॒ इति॑। प्रा॒णाना॑म॒हमित्य॑ग्निः॥४६॥

त॒नुवा॑ अ॒हमिति॑ वा॒युः। चक्षु॑षोऽह॒मित्या॑दित्यः। य ए॒व
प्रा॒णाना॑म॒हौषी॑त्। तस्य॑ हु॒ताद॑ज॒नीति॑। अ॒ग्नेर्हु॒ताद॑ज॒नीति॑।
तद॑ग्निहोत्रस्या॑ग्निहोत्र॒त्वम्। गौर्वा॑ अ॒ग्निहो॑त्रम्। य ए॒वं
वेद॑ गौर्वा॑ग्निहोत्रमिति॒। प्रा॒णापा॑नाभ्या॒मेवाग्निः॑ स॒मर्ध॑यति।
अव्य॑र्धुकः प्रा॒णापा॑नाभ्या॒ भवति॑॥४७॥

य ए॒वं वेद॑। तौ वा॒युर॑ब्रवीत्। अनु॒ मा भ॑जत॒मिति॑।
यदे॒व गा॑र्हपत्येऽधि॒श्रित्या॑हव॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वान्। तेन॒ त्वां
प्री॑णानित्य॒ब्रूता॑म्। तस्मा॒द्यद्गा॑र्हपत्येऽधि॒श्रित्या॑हव॒नीय॑-
म॒भ्युद्व॑वति। वा॒युमे॒व तेन॑ प्रीणाति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वताः॑
सृ॒जमा॑नः। अ॒ग्निमे॒व दे॒वता॑नां प्रथ॒मम॑सृजत। सोऽन्य॑दा-

ल॒म्भ्य॑म॒वित्वा॑ ॥ ४८ ॥

प्र॒जाप॑ति॒म॒भि॒ प॒र्याव॑र्तत। स मृ॒त्योर्बि॑भेत्। सौ॑ऽमु॒मादि॑त्य-
मा॒त्मनो॑ निर॑मिमीत। त॒ः हु॒त्वा परा॑ङ्घ्र्याव॑र्तत। ततो॒ वै स
मृ॒त्युम॑पाजयत्। अप॑ मृ॒त्युं ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। तस्मा॒द्यस्यै॒वं
वि॒दुषः॑। उ॒तैका॑हमु॒त द्य॒हं न जुह्व॑ति। हु॒तमे॒वास्य॑ भवति।
अ॒सौ ह्यादि॑त्यो॑ऽग्नि॒होत्र॑म् ॥ ४९ ॥

त॒नुवै॑ वा॒युर॒ग्निर्भ॑वत्य॒वित्वा॑ भवत्ये॒कं च॑ ॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒विं। वा॒य॒व्य॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्।
सौ॒म्यं दु॒ग्धम्। वा॒रु॒णम॑धि॒ श्रित॑म्। वै॒श्वदे॒वा भि॒न्दवः॑।
पौ॒ष्णमु॑द॒न्तम्। सा॒र॒स्वतं॑ वि॒ष्यन्द॑मानम्। मै॒त्र॒ः शरः॑।
धा॒तुरु॑द्वा॒सित॑म्। बृ॒ह॒स्पते॑रु॒न्नीत॑म्। स॒वितुः॑ प्र क्रा॒न्तम्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्यः॑ ह्रि॒यमा॑णम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॑सन्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
ऽऽहु॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रुत्तरा॑। ऐ॒न्द्र॒ः हु॒तम् ॥ ५० ॥

उ॒द्वा॒सित॑ः स॒प्त च॑ ॥ [७]

दक्षि॑ण॒त उ॑प॑ सृजति। पि॒तृलो॒कमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॑मा
व॑र्तयति। दे॒वलो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑चीमा॒वृत्य॑
दो॒ग्धि। म॒नुष्य॑लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य

ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा ग॒त॒श्रीः स्यात्। अप॑रौ दु॒ह्या॒त्कनि॒ष्ठस्य॑
कानि॒ष्ठिनेय॑स्य। यो वा बु॒भूषे॑त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीय॒मानम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रुन्नी॑तम्। स॒वि॒तुः
प्र॒क्रान्त॑म्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॑य॒माणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
योऽग्नि॑हो॒त्रं जु॑होति। यथा ख॒लु वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्नि॒होत्री॑ यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। प॒श्यति॑ पु॒त्रम्। प॒श्यति॑ पौ॒त्रम्। प्र
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुह॑ति।
य उ॑ चैन॒देवं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॑यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रिरे॒कोऽग्नि॑हो॒त्रम॑जुहोत्।
द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः। तेषां॒ यस्मि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्।
यो द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजुहोद्यश्च॒ तू॒ष्णीम्। तावु॑भावा॑र्धुताम्।

तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे
 एवर्धी अवरुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं
 जुहोति। रेत एव तद्धधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
 स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
 हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
 प्राङ्मुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
 अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
 स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
 जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
 धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
 रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
 आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं
 हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे

दे॒वास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। विश्वे॑ष्वे॒वास्य॑
दे॒वेष्व॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। नि॒तराम॑र्चिरूपावैति लोहि॒नीके॑व
भवति। इन्द्र॑स्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। इन्द्रं
ए॒वास्यो॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति॥५८॥

अङ्गा॑रा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गा॑रेभ्योऽर्चि॑रुदे॒ति। प्रजा॑-
प॑तिस्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
प्रजा॑प॒तावे॒वास्यो॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। शरोऽङ्गा॑रा
अध्य॑हन्ते। ब्रह्म॒ तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
ब्रह्म॑न्ने॒वास्यो॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। वसु॑षु रु॒द्रेष्वा॑दित्येषु
विश्वे॑षु दे॒वेषु। इन्द्रे॑ प्रजा॑प॒तौ ब्रह्म॑न्। अप॑रिवर्गमे॒वास्यै॒तासु॑
दे॒वता॑सु हु॑तं भ॑वति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहोत्रं जुह॑ति। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑॥५९॥

आ॒दि॒त्यास्तर्ह्य॑ग्निरिन्द्रं ए॒वास्यो॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति दे॒वेषु॑ च॒त्वारि॑ च (यद॑ग्नि॒न्निहि॑तः प्रथ॒मं
सर्व॑ ए॒व नि॒तराम॑ङ्गा॒राः शरोऽङ्गा॑रा ब्रह्म॒ वसु॑ष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋ॒तं त्वा॑ स॒त्येन॒ परि॑षिञ्चामीति सा॒यं परि॑षिञ्चति। स॒त्यं
त्व॑र्तेन॒ परि॑षिञ्चामीति प्रा॒तः। अ॒ग्निर्वा ऋ॒तम्। अ॒सावा॑दित्यः
स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दित्येन सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-

ऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य।
नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं
जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥—————[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावर्तीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः
प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥
अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्नेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥
अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥